

УДК 811. 161.3 (072)

Метапрадметнасць вучэбнага тэксту школьнага падручніка: ад тэорыі да практыкі

Васюковіч Людміла Сяргеёўна,
дацэнт кафедры замежных моў і
міжкультурных камунікацый
Віцебскага філіяла Міжнароднага
ўніверсітэта «МІТСО»,
доктар педагагічных навук, дацэнт;
vasuk.mila@tut.by

В статье анализируется становление понятийно-терминологического поля метапредметности. Характеризуются компоненты метапредметного учебного текста: ценностный, содержательный, деятельностный, рефлексивный. В практической части раскрывается сущность структурных компонентов метапредметного урока: этимологического, литературного, фразеологического, творческого, рефлексивного.

Ключевые слова: метапредметность; метапредметный учебный текст; ценностный, содержательный, деятельностный, рефлексивный компоненты текста; структурные компоненты метапредметного урока.

Правобраз метапрадметнасці як ідэі цэласнасці ўспрымання свету, універсальнасці метадаў пазнання знаходзіць карані ў працах знакамітых педагогаў Я. А. Коменскага, І. Г. Песталоцы (як вядома, *мета* азначае найвышэйшы ўзровень апісання аб'екта, сістэмы; выхад за межы чаго-небудзь). Заснавальнік расійскай навуковай педагогікі К. Д. Ушынскі марыў аб'яднаць вучэбныя прадметы з мэтай стварыць стройную карціну свету «ў галовах вучняў». На думку вядомага педагога, «карціна свету з'яўляецца духоўным утварэннем, “духоўнай прызмай”, праз якую праламляецца навакольны свет і выпрацоўваюцца адносіны да яго» [1, с. 234]. Ідэя атрымала эвалюцыйнае развіццё ў комплексных праграмах, якія падразумевалі «злучаны, узгоднены разгляд жыццёвых з'яў, вывучэнне іх ва ўсёй складанасці і ўзаемадзеянні, у разнастайных узаемных стасунках» [2, с. 4]. У сучасных стандартах агульнай сярэдняй адукацыі паняцце канкрэтызавана ў кантэксце «метапрадметных адукацыйных вынікаў, што адлюстроўваюць гатоўнасць навучэнцаў да вучэбна-пазнавальнай дзейнасці, да засваення ўніверсальных вучэбных дзеянняў, інтэграванасці ведаў з розных прадметных галін для рашэння прадметных задач» [3].

Метапрадметны падыход, сфарміраваны ў канцы ХХ стагоддзя ў канцэпцыях А. Ю. Агапава, Ю. У. Грамыкі, І. А. Зімняй, А. В. Хутарскога і іншых вучоных, з'яўляецца адным з вядучых арыенціраў сучаснай метадычнай навукі. Так, А. В. Хутарскі лічыць, што «метапрадметная дзейнасць не можа быць

адзелена ад прадметнай, яна знаходзіцца ў яе аснове» [4, с. 73]. У агульным плане метапрадметнасць характарызуецца як «выхад за прадметы, але не адыход ад іх» [4, с. 74].

Прадвеснікамі ідэй метапрадметнасці ў айчыннай лінгваметодыцы з’яўляюцца канферэнцыі [5], прысвечаныя метапрадметнаму падыходу ў адукацыі, працы беларускіх вучоных Г. М. Валочкі, Т. А. Кавальчук, А. Д. Караля, Г. В. Пісарук, В. В. Цюко і іншых. З улікам першасных тэарэтычных набыткаў паняційна-тэрміналагічнае поле метапрадметнасці знаходзіцца ў стадыі станаўлення і акрэсліваецца наступнымі адзінкамі: метапрадметныя кампетэнцыі (метакампетэнцыі), метанавыкі, метаўменні, універсальныя вучэбныя дзеянні і г. д.

Абагульненыя метапрадметныя параметры (полісістэмнасць, інтэграванасць, поліінфармацыйнасць, аксіялагічнасць, полілінгвальнасць, дыялагічнасць) як анталагічныя якасці адзінкі выяўляюць спецыфіку метапрадметнага тэксту і даюць падставу для яго дэфініравання. **Метапрадметны вучэбны тэкст** — незалежна ад прадметнай скіраванасці — ёсць шматкампанентнае ўтварэнне, што забяспечвае пазнавальную матывацыю, засваенне базавых каштоўнасцей (*каштоўнасны кампанент*), утрымлівае прадметна-метапрадметныя веды, кампетэнтнасна арыентаваныя заданні (*зместавы кампанент*), фарміруе ўніверсальныя ўменні ў базавых відах маўленчай дзейнасці (*дзеясны кампанент*), рэалізуе рэфлексійна-ацэначныя ўменні навучэнцаў (*рэфлексійны кампанент*). *Метапрадметны патэнцыял вучэбнага тэксту* разумеецца намі як пазнавальныя магчымасці (рэсурсы, рэзервы), скіраваныя на дасягненне навучэнцамі інтэграваных адукацыйных вынікаў.

Праца з метапрадметнымі вучэбнымі тэкстамі забяспечвае рэалізацыю асноўных універсальных вучэбных дзеянняў (УВД) — рэгулятыўных, пазнавальных, камунікатыўных — як спосабаў дзейнасці, што засвойваюцца на базе ўсіх вучэбных прадметаў і прымяняюцца для рашэння пазнавальных і жыццёвых задач. Універсальныя вучэбныя дзеянні выступаюць індикатарамі сфарміраванасці метапрадметных вынікаў.

Рэгулятыўныя УВД арыентуюць навучэнцаў на арганізацыю самастойнай пазнавальнай дзейнасці праз мэтавызначэнне, планаванне, прагназаванне, кантроль, карэкцыю і ацэнку зробленага. Гэтыя дзеянні складаюць уменне вучыцца, характарызуюцца ўзаемазвязанасцю. Так, навучэнцы, выконваючы новае дзеянне, спачатку вызначаюць яго мэту, плануюць ход выканання, суадносяць яго з узорам, эталонам, планам, кантралююць якасць зробленага.

Пазнавальныя УВД як сістэма спосабаў пазнання, пошуку інфармацыі, яе апрацоўкі, сістэматызацыі, абагульнення і выкарыстання выяўляюцца праз здольнасць арганізаваць працу з вучэбным тэкстам (чытанне, фармуляванне тэмы, асноўнай думкі, праблемы, праца з тэрмінамі, складанне плана, выдзяленне галоўнай і другаснай інфармацыі, перакадзіраванне інфармацыі).

Камунікатыўныя УВД, скіраваныя на планаванне і рэалізацыю паўнацэнных маўленчых зносін, супрацоўніцтва, прадугледжваюць фарміраванне наступных уменняў: наладжваць добразычлівыя ўзаемаадносінны, улічваць пазіцыю суб’яднікаў, розныя пункты погляду, аргументаваць уласныя меркаванні, задаваць пытанні, удакладняць інфармацыю. Дадзеныя УВД канкрэтызуюцца праз «дыялог» з тэкстам, з аўтарам, іншымі чытачамі; пабудову маналагічных, дыялагічных выказванняў на аснове тэкстаў; стварэнне ўласных тэкстаў. Нягледзячы на дыферэнцыяцыю, фарміраванне УВД адбываецца інтэгравана, цэласна, праектуецца ў каардынатах разумення, дзейнасці, ацэньвання.

Метапрадметны змест вучэбнага тэксту можа быць рэалізаваны праз метаўрокі, прысвечаныя аднаму слову/тэксту/жанру («Жыццё аднаго слова», «Пішам біяграфію слова», «Слова — гэта цэлы свет», «У госці да слова», «Маё любімае слова», «Дарагі мне тэкст/твор/вобраз» і інш.). Такія ўрокі маюць інтэграваны характар, скіраваны на дасягненне не толькі прадметных, але і метапрадметных вынікаў, паколькі ў цэнтры ўвагі — слова, тэкст не як інфармацыйная і лінгвістычная дамінанта, а як лінгваметадычнае асяроддзе для станаўлення моўнай асобы, фарміравання яе светапо-

гляду, засваення нацыянальных і агульначалавечых каштоўнасцей. Падобныя заняткі могуць мець разнастайнае жанрава-арганізацыйнае ўвасабленне: тэматычныя заняткі, дыдактычны матэрыял якіх канцэнтруецца вакол ключавога слова, урокі-прэзентацыі, урокі развіцця маўлення, урокі-практыкумы, на якіх актуалізуюцца ўменні працаваць са слоўнікамі рознага тыпу, міні-праекты на тэму «Што я даведаўся пра слова», урокі аналізу тэксту, урокі-параўнанне, у аснове якіх — прадстаўленасць слова-вобраза ў тэкстах розных стыляў, жанраў. Метапрадметныя задачы могуць быць сфармуляваны як «выяўленне і аналіз ключавых слоў культуры, канцэптuallyны аналіз слоў і тэкстаў, сэнсавае разгортванне тэксту» [6, с. 10].

Праілюструем рэалізацыю ідэі метапрадметнага ўрока, прысвечанага традыцыям беларускага народа, што сведчаць пра глыбокую павагу да хлеба, нялёгкай працы хлебараба. *Структурнымі кампанентамі метапрадметнага ўрока* могуць быць: этымалагічны, літаратурны, фразеалагічны, творчы, рэфлексійны.

Этымалагічны кампанент змяшчае звесткі пра паходжанне слова і паралелі з іншымі мовамі, напрыклад: слова **хлеб** мае разнастайныя паралелі ў славянскіх мовах: бел. *хлеб*, руск. *хлеб*, укр. *хліб*, балг. *хляб*, польск. *chleb*, макед. *леб*, серб. *хлеб*, харв. *hleb*, чэш. *chléb*. Слова *хлеб*, маючы шматвяковую гісторыю, заключае ў сабе як язычніцкія, так і хрысціянскія ўяўленні. Асноўным рэпрэзентантам з’яўляецца лексема *хлеб* са значэннем ‘прадукт харчавання, які выпякаецца з мукі’; слова выступае своеасаблівым сімвалам жыцця, дабрабыту, надзённай патрэбай. У лексічнай сістэме славян абрадавы хлеб і хлебныя вырабы займаюць своеасаблівае месца. Так, найменні абрадавага хлеба ў беларускай і рускай мовах могуць быць раскласіфікаваны ў адпаведнасці са святамі, да якіх выпякаліся хлебныя прысмакі: на *Благовешчанне*: бел. *гуска*, руск. *бобок*; *Вялікі пост*: бел. *корж*, руск. *бублик*; *Масленіцу*: бел. *бліны*, руск. *блины*.

Асобную групу складаюць назвы сямейнага абрадавага хлеба: а) вясельны: бел. *каравай*, *бохан*, *бохун*, *блін*, *гуска*; руск. *кара-*

вай, *блин*, *калач*, *колака*, *байник*, *курник*, *рыбник*; б) радзінны: бел. *радзіннік*; руск. *баенник* і інш. [7, с. 17].

Літаратурны кампанент можа быць прадстаўлены стылістычна разгалінаванымі тэкстамі мастацкага/навуковага/публіцыстычнага/гутарковага стыляў (стыль прапанаваных фрагментаў аргументавана вызначаецца вучнямі), напрыклад:

Хлеб заўсёды быў гонарам Беларусі, яе нацыянальным набыткам. Беражлівыя адносінны да хлеба — вызначальная прымета гаспадарлівага беларуса. З хлебам звязаны шматлікія святы і абрады: свята першай баразны, свята першага снапа, свята ўраджаю, дажынкі як галоўная падзея штогодняга фестывалю, ганараванне герояў жатвы, якія сваімі мазольнымі рукамі здабываюць беларускае золата — хлеб.

У Беларусі створаны музеі хлеба як знак высакародных адносін да гэтага неабходнага сродку для існавання, разуменне яго маральнай каштоўнасці для кожнага. Напрыклад, музей у аграгарадку Моталь Брэсцкай вобласці і музей «Дарога хлеба» ў горадзе Глыбокае Віцебскай вобласці. Ёсць помнік Хлебу ў горадзе Пінску Брэсцкай вобласці (К. *Сліжыкава*).

***

Непакой за цябе, зямля мая,
За твой ураджай, спакойны сон,
За дрэва кожнае ў галях,
За весніх песень перазвон.
Непакой за цябе, зямля мая, —
Мой хлеб надзённы.
Часамі ён горкі ад пылу быў,
Часамі салёны ад слёзаў быў,
Часамі гарачы ад пораху быў <...>
Мой хлеб надзённы.

(Максім Танк)

На гэтым этапе працы аналіз тэксту/кантэксту, лінгвастыстычны каментарый да твора (празаічнага, вершаванага) можа адбывацца з дапамогай афарызма, праз фармуляванне асноўнай ідэі твора сваімі словамі, радкамі аўтара, выпісванне ключавых слоў, складанне сінквейна, арганізацыю «самадыялогу» з тэкстам шляхам фармулявання ўласных пытанняў да твора: *Якая інтанацыя, агульны настрой верша Максіма Танка? Што азначае выраз*

(мой) хлеб надзённы? Чаму вобраз хлеба ў паэта такі шматаблічны: **горкі, салёны, гарачы?** Складзіце сінквейн, які б перадаваў асноўную ідэю паэта. Якія эпітэты да слова **хлеб** вы можаце прапанаваць, што адпавядалі б стылістыцы (сукупнасці вобразаў) сродкаў мовы мастацкага твора) верша? Прапануйце матываваную назву да радкоў М. Танка, растлумачце яе сэнс.

Літаратурная старонка можа быць дапоўнена тэатралізаваным сцэнарыем твора, яго інсцэніроўкай, выстаўкай (скрыншотамі вокладак) кніг, у назвах якіх прысутнічае слова *хлеб*: «*Лёгкі хлеб*»: беларускія народныя казкі; «*Песня пра хлеб*»: зборнік паэзіі для старэйшага школьнага ўзросту (укладальнік В. Шніп); «*Нішчымны хлеб*»: расказы пра родную вёску (Я. Р. Анапрэнка); «*Хлеб — над панамі пан*»: казкі (Л. Багдановіч); «*Хлеб на паліцы*»: выбране (В. Бабко-Аляшкевіч); «*Песня пра хлеб*»: паэма (А. Вярцінскі); «*Хлеб надзённы беларускай вёскі*»: з гісторыі развіцця беларускай вёскі і земляробства (В. Бялявіна); «*Яго вялікасць Хлеб*»: матэрыялы для правядзення свята, прысвечанага хлебу (Л. І. Жук); *Хлеб Беларусі*: фотаальбом (А. П. Дрыбас і інш.); «*Хлеб на нашым сталe*» (аўтар тэксту і фота Д. П. Лупач) і інш.

Сэнсавая прастора літаратурнага кампанента прагназуе працу з загалюкамі мастацкіх, навуковых, публіцыстычных тэкстаў. Пры гэтым важна развіваць «адчуванне» слова, разумець яго інфармацыйную і эстэтычную вагу, прагназаваць змест твора на аснове назвы: *Што цікавіць аўтара гэтага твора? Якія моманты для аўтара могуць быць вядучымі, прыярытэтнымі?* Варта памятаць, што прадмет аўтарскай увагі часта афармляецца як загаловак, аднак загаловак не заўсёды непасрэдна ўказвае на прадмет, назвы твораў могуць быць і метафарычнымі, і асацыятыўнымі, і нават парадаксальнымі. Падобнае заданне можа выконвацца ў кантэксце турніра здагадлівых «Пра што расказвае заглавак твора?»: *прачытайце назвы раздзелаў у зборніку публіцыстычных матэрыялаў Алены Стэльмах «Слова за словам». Праверце свае здагадкі, прачытаўшы «па дыяганалі» адпаведныя старонкі*: Вобраз малой радзімы ў сучаснай беларускай літаратуры; Письменник і пакаленне Z; Вышэй за горы могуць быць толькі... кнігі; Свой лёс

па нітачцы прадзеш; Няменная спадарожніца — паэзія; У згодзе з усім светам; Кожны шчаслівы Радзімай адзінай... [8].

Прачытайце назвы вершаў у новым зборніку паэзіі (на выбар). Паспрабуйце спрагназаваць змест твораў. Прачытаўшы твор, супастаўце свае здагадкі з рэальным зместам тэкстаў. Наколькі Вашыя прагнозы спраўдзіліся? Змест якіх твораў — празаічных або паэтычных — лягчэй прадказваць на аснове іх назваў? Чаму?

Фразеалагічны кампанент запраграмаваны на працу з устойлівымі «культураноснымі» адзінкамі — фразеалагізмамі, прыказкамі, афарызмамі — з мэтай распазнаць, засвоіць і трансфармаваць прадметна-пазнавальную і лінгвакультуралагічную інфармацыю. Сэнсавая завершанасць, адточанасць, эстэтычнасць формы і зместу выскоўляе дае магчымасць бачыць у падобных выказах філасофскі «водгук на спрадвечную прысутнасць быцця» [9, с. 12]. Да зместу фразеалагічных адзінак «нарошчваецца» дадатковы семантычны пласт, які пераводзіць устойлівы моўны знак у сферу культуры, выяўляе яго сімвалічнае значэнне, надае яму статус «культурнага кода», што трактуецца даследчыкамі як «сетка», якую культура «накідвае» на навакольны свет, структурае і ацэньвае яго» [10, с. 232].

У працэсе дзейнасці чалавек спазнаваў сапраўдную цану хлеба, няпростая праца хлебараба пераасэнсоўвалася ў каштоўнасных каардынатах. У шматлікіх пазітыўных кантэкстах хлеб усведамляўся не як штодзённы прадукт харчавання, а як дар зямлі, сонца, Бога, патрабаваў беражлівых, пачцівых адносін да сябе. Выступаючы галоўным сродкам існавання, хлеб адухаўляецца, надзяляецца магічнымі ўласцівасцямі, становіцца прадметам ухвалення і ўслаўлення. Так, сэнс фразеалагізма *не хлебам адзіным* скіраваны на ўзвышэнне чалавека, які не можа задавальняцца толькі матэрыяльнымі патрэбамі. Ёсць неабходнасць узвышацца над бытам, актуальная патрэбнасць у духоўных пошуках.

Кампанент *хлеб* знаходзіцца ў цэнтры шматлікіх фразеалагізмаў, змест якіх патрабуе дадатковых каментарыяў, што фарміруюць сістэму ўяўленняў пра жыццёва важ-

ныя для чалавека рэчы і духоўныя каштоўнасці: *хлеб ды соль, хлеб надзённы, есці свой хлеб, ісці на свой хлеб, кавалак хлеба* і інш.

Афарыстыка як састаўная частка духоўнай культуры задае сістэму агульначалавечых каштоўнасцей, увасобленых у індывідуальнай карціне свету. Праца з афарыстычнымі выслоўямі, апроч вырашэння ўласна лінгвістычных задач, фарміруе каштоўнасна-сэнсавыя ўстаноўкі асобы, развівае моўна-эстэтычны густ навучэнца. Варта памятаць, што вучань мае права на ўласную трактоўку выслоўя, бо нават вопытныя носьбіты мовы па-рознаму «вычытваюць» падтэкставую, канцэптуальную інфармацыю. Ацэнка выказванняў навучэнцаў на

базе афарызма павінна ўлічваць адэкватнасць спасціжэння зместу адзінкі, абагульненасць разважання, арыгінальнасць, нестандартнасць мыслення, адсутнасць шматслоўя, вытанчанасць маўленчага афармлення, веданне і наследаванне лепшых узораў айчыннай афарыстыкі: *Без хлеба скáчацца не надта* (Ніл Гілевіч); *На бульбе і хлебе выраслі паэты, і маршалы, і касманаўт* (Еўдакія Лось); *Няхай штодзень на стол, як на прастол, каронаю ўзыходзіць бохан хлеба* (Пятро Макаль); *Спачатку ўсё ж быў хлеб, а потым — слова. Спакон быў чалавечай мовай хлеб* (Мікола Арочка); *Хлеб — як любоў! Яму чысціня сэрцаў людскіх патрэбна, увага і дабрыня* (Уладзімір Карызна).

Літаратура

1. *Ушинский, К. Д.* Проблемы педагогики / К. Д. Ушинский. — М. : УРАО, 2002. — 592 с.
2. Праграма па беларускай мове для V, VI, VII класаў беларускай працоўнай сямігадовай школы. — Мінск : Навук.-метадал. камітэт НКА БССР, 1926. — 18 с.
3. Образовательные стандарты общего среднего образования [Электронный ресурс] : утв. постановлением Министерства образования Респ. Беларусь, 26 дек. 2018 г., № 125. — Режим доступа : <https://adu.by/images/2019/01/obr-standarty-ob-sred-obrazovaniya.pdf>. — Дата доступа : 07.10.2022.
4. *Хуторской, А. В.* Пять уровней метапредметности / А. В. Хуторской // Народное образование. — 2017. — № 8. — С. 69—80.
5. Метапредметный подход в образовании : от теории к практике : сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф., Могилёв, 27 окт. 2015 г. / под общ. ред. В. В. Тюко. — Могилёв : МГОИРО, 2015. — 274 с.
6. *Новикова, Т. Ф.* Урок слова: путь от значения к смыслам / Т. Ф. Новикова // Русский язык в школе. — 2012. — № 1. — С. 10—15.
7. *Шабудзева, Н. И.* Названия хлеба в русском и белорусском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Н. И. Шабудзева. — Гомель, 2004. — 22 с.
8. *Стэльмах, А. А.* Слова за словам : публіцыстычны зборнік / А. А. Стэльмах. — Мінск : Звязда, 2022. — 176 с.
9. *Леванюк, А. Я.* Філасофія жыцця : тэарэтычнае даследаванне беларускай афарыстыкі / А. Я. Леванюк. — Брэст : БрДУ, 2020. — 100 с.
10. *Красных, В. В.* Этнопсихолінгвістыка і лінгвокультуролагія / В. В. Красных. — М. : Гнозис, 2002. — 284 с.

(Заканчэнне — у наступным нумары часопіса.)

Матэрыял наступіў у рэдакцыю 17.10.2022.

META-SUBJECT ORIENTATION OF THE EDUCATIONAL TEXT OF A SCHOOL TEXTBOOK: FROM THEORY TO PRACTICE

Lyudmila S. Vasuykovich,

Associate Professor of the Department of Foreign Languages and Intercultural Communication of the International Institute of Labor and Social Relations (Vitebsk Branch), Dr. Sci. (Pedagogics), Associate Prof.; vasuk.mila@tut.by

The article analyzes the formation of the conceptual and terminological field of a meta-subject orientation. The following components of a meta-subject educational text are characterized: valuable, meaningful, active, reflexive ones. In the practical part, the essence of the following structural components of a meta-subject lesson is revealed: etymological, literary, phraseological, creative, reflexive ones.

Keywords: meta-subject orientation; meta-subject educational text; valuable, meaningful, active, reflexive text components; structural components of a meta-subject lesson.

(To be continued.)

Submitted 17.10.2022.

УДК 811. 161.3 (072)

Метапрадметнасць вучэбнага тэксту школьнага падручніка: ад тэорыі да практыкі

(Заканчэнне. Пачатак у № 12 за 2022 год.)

Васюковіч Людміла Сяргееўна,
дацэнт кафедры замежных моў
і міжкультурных камунікацый
Віцебскага філіяла
Міжнароднага ўніверсітэта «МІТСО»,
доктар педагагічных навук, дацэнт;
vasuk.mila@tut.by

В статье анализируется становление понятийно-терминологического поля метапредметности. Характеризуются компоненты метапредметного учебного текста: ценностный, содержательный, деятельностный, рефлексивный. В практической части раскрывается сущность структурных компонентов метапредметного урока: этимологического, литературного, фразеологического, творческого, рефлексивного.

Ключевые слова: метапредметность; метапредметный учебный текст; ценностный, содержательный, деятельностный, рефлексивный компоненты текста; структурные компоненты метапредметного урока.

Творчы кампанент урока падразумявае выкананне нестандартных заданняў, якія выяўляюць узровень сфарміраванасці ўменняў рабіць абагульненні, высновы, адстойваць уласную пазіцыю шляхам падбору пераканаўчых аргументаў, уменняў аб'ектыўна ацэньваць вынікі ўласнай і калектыўнай працы праз камунікатыўна-маўленчую, даследчую, праектную, гульнёвую дзейнасць, што спрыяе паспяховай сацыялізацыі, асобаснаму росту. Да такіх заданняў можна аднесці:

- падрыхтоўку сінквейнаў, якія перадаюць сутнасную інфармацыю тэксту: *Хлеб. Жыццядайны, духоўны. Даражыць, наважаць, услаўляць. «Хлеб — гэта ўсмешка зямлі»* (Сяргей Законнікаў). *Жыццё;*
- падрыхтоўку выказванняў на аснове прыказкі/цытаты/афарызма: *«Лу-ста добра спечанага хлеба складае адно з найвялікшых вынаходніцтваў чалавечага розуму»* (К. Ціміразеў);
- падбор эпітэтаў, метафар, фразеалагізмаў, параўнанняў (аўтарскіх, народных) да ключавога слова тэксту: *неразлучныя, як хлеб і соль* 'пра моцную дружбу, сяброўства'; *чалавек вучоны — як хлеб пяхоны* 'пра неаб-

ходнасць вучыцца»; *як хлеба з мас-лам з’есці* ‘пра лёгкую і жаданую справу’; *шуканьне як хлеба* ‘пра пільныя, настойлівыя пошукі’;

– падрыхтоўку выказванняў у нетрадыцыйных жанрах, мэта якіх — прадэманстраваць творчы патэнцыял навучэнца, яго маўленча-інтэлектуальныя, эмацыянальныя здольнасці, напрыклад:

- напісаць эсэ на тэму «Хлеб — усяму галава»; «Маленькае зярнятка — сімвал веры ў вечнасць жыцця»; «Хлеб — святыня беларусаў»;
- распрацаваць экскурсію/хлебны тур па Беларусі з завочным наведваннем аб’ектаў (Аршанскі этнаграфічны музей «Млын», музей «Дарога хлеба» Глыбоцкага хлебазавода, музей хлеба (Чачэрскі раён, аграгарадок Батвінава), этнаграфічны комплекс «Млын» Гісторыка-культурнага музея-запаведніка «Заслаўе», музей хлеба Дзяржаўнага прафесійна-тэхнічнага каледжа хлебапячэння (г. Мінск, вул. Якубоўскага, 43) і інш.);
- падрыхтаваць рэкламу беларускамоўнай кнігі, айчыннага фільма, (напрыклад: Вандроўка да хлеба: навукова-папулярнае выданне на беларускай, рускай, англійскай мовах / уклад. Л. Ф. Анцух. — Мінск : Выдавецтва «Чатыры чвэрці», 2021. — 250 с.; Жылка, Ф. Млынарства ў Беларусі : гісторыя і сучаснасць / Ф. Жылка. — Мінск : УП «Энцыклапедыкс», 2021. — 280 с.; і інш.);
- напісаць ліст любімаму пісьменніку/скульптару/кінагерою, што ўславілі працу хлебараба;
- падрыхтаваць прамову з нагоды адкрыцця помніка хлебу (напрыклад: «Хлеб» (скульптар У. Слабодчыкаў, парк імя Янкі Купалы, г. Мінск; «Помнік хлебу» (скульптары У. Жбаннаў, А. Чыгрын, г. Ліда) і інш.).

Творчыя заданні выключаюць (змяняюць) кампіляцыю чужых думак, запачыванне інтэрнэт-матэрыялаў, дэманструюць патэнцыял вучня як падрыхтаванага, уважлівага і ўдумлівага чытача.

Лексікаграфічны кампанент арыентаваны на працу са слоўнікамі: *параўнайце слоўніковыя артыкулы (іх змест, аб’ём) да адзінкі хлеб у «Гістарычным слоўніку беларускай мовы» і «Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы». Парэзжайце, у чым заключаецца розніца паміж слоўнікавымі артыкуламі. Пры параўнанні майце на ўвазе задачы слоўнікаў, іх прызначэнне. Так, «Гістарычны слоўнік» ставіць за мэту адлюстраваць, даць тлумачэнне і граматычную характарыстыку лексікі беларускай літаратурнай мовы XIV—XVIII стагоддзяў. «Тлумачальны слоўнік» прапануе сціслыя тлумачэнні значэнняў слова, прыклады яго ўжывання, тэрміналагічныя і фразеалагічныя спалучэнні.*

Хлебъ наз. 1. Хлеб; выпечаны з мукі прадукт харчавання. ◇ Хлебъ белый (житный, овсяный, пшённий, ржаний, цукровый, чорный, ячменный, ячный) — назвы сартоў хлеба па зыходнай сыравіне і дабаўках. Хлебъ квасный, квашеный (квашонный), кислый, подпопелный, пресный, простой, пряженный, ситный (ситный), сухой — назвы відаў хлеба паводле спосабу прыгатавання і апрацоўкі. Хлебъ благословенный (благословенный, божественный, духовный, небесный, святой) — віды духоўнага харчу. **2.** Адзінка ўліку хлеба (буханка хлеба). **3.** Наогул харч (харчаванне). ◇ На хлебе — на забяспячэнні. Хлебъ ести (ядати, ясти) — мець харч, сродкі для існавання. Хлебъ и соль — утрыманне, пачастунак. Хлебъ пахати (робити) — здабываць харч (праз земляробства). **4.** Сродкі для існавання; пасада; гаспадарчая адзінка. **5.** Збожжа, зерне. **6.** Злакавыя расліны («Гістарычны слоўнік беларускай мовы»).

ХЛЕБ, -а, мн. хлябы, хлябоў, м. **1.** толькі адз. Прадукт харчавання, які выпякаецца з мукі. *Чорны хлеб. Сітны хлеб. Пшанічны хлеб.* **2.** толькі адз. Зерне, якое мелецца на муку. *Нарыхтоўка хлеба. Уборка хлеба. Хлеб — усяму галава* (прыказка). **3.** Зерныя расліны (жыта, пшаніца і пад.) на карані. *Добра ўрадзіў хлеб. Хлеб у рост чалавека.* **4.** толькі адз., перан. Сродкі для існавання, заробак. *Цяжкай працай здабываць свой хлеб. Адабраць чужы хлеб.* ◇ **Аб адным хлебе** (разм.) — у нястачы, ад-

чуваць недахоп у ежы. **Без хлеба сядзец** (разм.) – быць незабяспечаным сродкамі для існавання. **Жыць на ласкавым хлебе** (разм.) – жыць на чым-н. утрыманні, з чыёй-н. ласкі («Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы»).

*Параўнайце артыкулы да слова **хлеб** у «Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы» (гл. вышэй) і ў «Беларускай энцыклапедыі». Вызначце розніцу ў тлумачэнні зместу слова ў гэтых даведніках.*

Хлеб, харчовы прадукт, які выпякаецца з разрыхленага дражджамі ці закваскай цеста. Асноўная сыравіна ў вытворчасці хлеба – мука, вада, соль, дрожджы. Пры вырабе палепшаных і здобных гатункаў выкарыстоўваюць цукар, патаку, малако, яйкі, тлушч, солад, разынкі, мак, спецыі і інш. Для дыетычных гатункаў хлеба выкарыстоўваюць цэлае і драблёнае зерне, марскую капусту, вітамінныя, бялковыя і іншыя дабаўкі.

На Беларусі вырабляюць простыя гатункі хлеба («Беларускі»), палепшаныя («Водар», «Вясковы», «Майскі», «Мінскі», «Пятроўскі», «Сітны»), заварныя («Барадзінскі», «Броварскі», «Крынічны», «Нарачанскі», «Суражскі», «Траецкі»), дыетычныя («Асілак», «Зярнятка», «Пуліхаўскі») і інш.

Спосаб вырабу аржаного хлеба Сцепаніды Лупач з в. Дзеркаўшчына Глыбоцкага раёна занесены ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь («Беларуская энцыклапедыя»).

Вызначце, з якіх слоўнікаў прапанаваны наступныя артыкулы. Звярніце ўвагу на асаблівасці падачы, тлумачэння слова, умоўныя скарачэнні, граматычныя і стылістычныя паметы, адсылкі, каментарыі і інш.

Рэфлексійны кампанент урока скіраваны на асэнсаванне якасці засвоенага, дасягнутага. Рэфлексія як самапазнанне, аналіз сваіх эмоцый, здольнасцей дапамагае ўсвядоміць прычыны вучэбных поспехаў і няўдач, што патрабуе развіцця ацэначных спосабаў дзейнасці і фармулявання ўласнай пазнавальнай пазіцыі. У кантэксце размовы пра рэфлексію як кампа-

нент сучаснага ўрока станоўчы эфект пазнавальнай дзейнасці вучняў варта бачыць не ва ўдасканаленні інфармацыйных тэхналогій, а ў якасных зменах ва ўменнях, абумоўленых фарміраваннем асобных пазіцый. Пры самых дасканалых тэхналогіях прыярытэтнае значэнне набывае станаўленне вучня як моўнай асобы, як суб'екта пазнання, маўленчага партнёра. Рэфлексія становіцца асновай асобнай самаацэнкі, што надае вучэбнай дзейнасці каштоўнасць сэнс. Менавіта самаацэнка (пры ўмове яе адэкватнасці, аб'ектыўнасці), а не фармальна выстаўленая ацэнка выступае стымулам для самазмянення.

Фарміраванне рэфлексійных уменняў можа адбывацца з дапамогай розных формаў, аднак зместава гэты працэс павінен утрымліваць наступныя кампаненты: фармуляванне мэты дзейнасці, планаванне паслядоўнасці дзеянняў, прагназаванне вынікаў, кантроль і самакантроль уласных дзеянняў, ацэньванне вынікаў. Прыёмам рэфлексіі выступаюць:

- аналіз пазнавальных/жыццёвых сітуацый (*Для чаго трэба вучыцца адэкватна ацэньваць сябе? Гэтае ўменне важнае толькі на час вучобы? У якіх жыццёвых сітуацыях спатрэбіцца гэтае ўменне? Якая агульная ацэнка – станаўчая або адмоўная – больш істотная для мяне? Чаму? Якая ацэнка знешняя/унутраная (самаацэнка) для мяне больш значная?*);
- прыём незакончаных сцвярджэнняў: *я навучыўся распазнаваць (аналізаваць, ілюстраваць, класіфікаваць, параўноўваць, абагульняць, суадносіць прычыну і вынікі такой з'явы, як...); зразумеў, што...; задумаўся над тым, што...; змог самастойна...; мне захацелася даказаць, што...;*
- прыём «рэфлексія ведаў»: *пасля сённяшняга ўрока я ведаю, што... (разуменне межаў уласнага ведання/няведання); ведаю, як... (асэнсаванне засвоеных спосабаў пошуку, трансфармацыі інфармацыі), ведаю, у якіх сітуацыях (змагу выкарыстаць інфармацыю);*

– прыём рэфлексійных пытанняў (З чаго трэба пачынаць выкананне наступнага задання? Як спланаваць паслядоўнасць задання? Які антымальны варыянт выканання задачы? На якія пытанні я змог бы адказаць на аснове прапанаванага тэксту/малюнка/табліцы/дыяграмы/відэа/інтэрнэт-рэсурсу? Якія пытанні я змог бы сфармуляваць з улікам прапанаванага тэксту/малюнка/табліцы/дыяграмы/відэа/інтэрнэт-рэсурсу?).

Такім чынам, метапрадметны вучэбны тэкст як аснова фарміравання ўніверсальных вучэбных дзеянняў навучэнцаў дэманструе скіраванасць айчынных адукацыйных стандартаў на новыя мэты і каштоўнасці, галоўнымі з якіх становяцца не столькі прадметныя вынікі, колькі развіццё моўнай асобы навучэнца; забяспечвае цэласнае ўспрыманне вучэбнага прадмета як сістэмы ведаў пра свет, акцэнтнае грамадскую каштоўнасць, значнасць ведаў. Універсальныя (метапрадметныя) вучэбныя дзеянні (рэгулятыўныя, пазнавальныя, камунікатыўныя) маюць на ўвазе засваенне абагульненых спосабаў дзейнасці ў разнастайных пазнавальных і рэальных жыццёвых сітуацыях. Першае значэнне набываюць не веды самі па сабе, а спосабы працы на аснове ведаў. Паколькі метапрадметныя вынікі не выяўляюцца на матэрыяле традыцыйных заданняў (спішыце, падкрэсліце, выпішыце, выканайце тэст і інш.), вучэбныя тэксты «нарошчваюцца», дапаўняюцца за кошт дзейнасных працэдур — мэтавызначэнне, планаванне, праблематызацыя заданняў, рэфлексія. Сутнасныя (нефармальныя) прыёмы рэфлексіі забяспечваюць зваротную рэакцыю вучняў, прадугледжваюць эмацыянальнае ацэньванне адукацыйнага працэсу і яго вынікаў, мадэліруюць прадуктыўныя спосабы вырашэння вучэбных і жыццёвых праблем.

Метапрадметныя вучэбныя тэксты дазваляюць інтэграваць інфармацыю з розных галін ведаў, развіваць пазнавальныя інтарэсы навучэнцаў, матываваць іх да вывучэння роднай мовы і культуры, фар-

міраваць уменні самастойнай працы з тэкстам. Падобныя тэксты фарміруюць звычку неадназначных, дыялектычных ацэнак з’яў і працэсаў; вучаць пазбаўляцца катэгарычных, безапеляцыйных меркаванняў (напрыклад, «Мова сучасных сродкаў масавай інфармацыі: эталон для пераймання або антыпрыклад», «Культура маўлення ў сацыяльных сетках: плюсы і мінусы», «Два погляды на праблему выкарыстання жарганізмаў у сучаснай мове», «Асаблівасці маўлення моладзі 21 стагоддзя: праблемы і шляхі рашэння»): *Ці патрэбна новаму пакаленню культура маўлення? Некаторыя маладыя людзі сцвярджаюць, што класічнай мовы для моладзі не існуе, што не трэба прытрымлівацца літаратурных нормаў. Шэраг даследаванняў, праведзеных вучонымі-філолагамі, прысвечаных аналізу тэкстаў сучаснай літаратуры і мовы СМІ, дазваляе зрабіць вывад пра тое, як моцна ўплывае на моладзь жаргонная лексіка. Ці трэба ў гэтых умовах захоўваць класічныя літаратурныя нормы?*

Перафармаціраванне традыцыйнага вучэбнага тэксту ў каардынатах метапрадметнасці ў адпаведнасці з патрабаваннямі сучасных адукацыйных стандартаў заключаецца ў наступным:

- стварэнне жыццёвых сітуацый на базе вучэбных, напрыклад: традыцыйнае заданне *пастаўце націскі, праверце сябе па слоўніку* можа быць аформлена ў метапрадметным кантэксце: *Уявіце сабе, што вы — дыктар школьнага радыё. Складзіце тэкст, уключыўшы словы, у якіх вы дапусцілі памылкі. Прачытайце тэкст без арфаэпічных і акцэнталагічных памылак;*
- фармуляванне заданняў, выкананне якіх не мае адназначных адказаў: *Захапленне жарганізмамі... Гульня маладых людзей або пэўная тэндэнцыя, якую варта ўспрымаць сур’ёзна?;*
- абгрунтаванне ўласнай пазіцыі пры выкананні прапанаваных заданняў: *Сфармулюйце і аргументуйце ўласныя адносіны да наступнага меркавання: «Арфаэпічныя памылкі не маюць вялікага значэння. Галоўнае, каб цябе зразумелі»;*

- фарміраванне на базе вучэбных тэкстаў метапрадметных (дыялагічных, аргументатыўных, даследчых, ацэначных) уменняў, што складаюць аснову паспяховай сацыялізацыі навучэнцаў.

Такім чынам, метапрадметны патэнцыял вучэбнага тэксту выяўляецца ў інтэграванасці кампанентаў, якія сукупна рэалізуюць новыя аспекты сучаснай моўнай адукацыі:

- арыентацыя мэтавага вектара на адукацыйныя вынікі, рэалізацыя метапрадметнага статусу вучэбнага тэксту — культурна-гістарычнага, пазнавальнага, моўна-эстэтычнага; асэнсаванне ролі роднай мовы як інструмента пазнання, што фарміруе інтэлектуальна-маўленчыя каштоўнасці, стымулюе пазнавальную актыўнасць

і ініцыятыву навучэнцаў (*каштоўнасны кампанент*);

- інфармацыйнае абнаўленне прадметнага зместу тэксту, дыверсіфікацыя жанравых фарматаў (*зместавы кампанент*);
- прызнанне прыярытэту дзейнаснай асновы прадметных і метапрадметных кампетэнцый, фарміраванне ўніверсальных уменняў навучэнцаў (аналітычных, рэпрадуктыўных, прадуктыўных; рэгулятыўных, камунікатыўных, рэфлексійных) (*дзейнасны кампанент*);
- ацэньванне мэтаў, працэсу, выніковасці ўласных дзеянняў, устанаўленне прычын сваіх вучэбных поспехаў і няўдач, выяўленне і выпраўленне дапушчаных памылак, іх аналіз (*рэфлексійны кампанент*).

Матэрыял паступіў у рэдакцыю 17.10.2022.

META-SUBJECT ORIENTATION OF THE EDUCATIONAL TEXT OF A SCHOOL TEXTBOOK: FROM THEORY TO PRACTICE
(Ending. Beginning at No. 12/2022.)

Lyudmila S. Vasyukovich,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages and Intercultural Communication of the International Institute of Labor and Social Relations (Vitebsk Branch), Dr. Sci. (Pedagogics), Associate Prof.; vasuk.mila@tut.by

The article analyzes the formation of the conceptual and terminological field of a meta-subject orientation. The following components of a meta-subject educational text are characterized: valuable, meaningful, active, reflexive ones. In the practical part, the essence of the following structural components of a meta-subject lesson is revealed: etymological, literary, phraseological, creative, reflexive ones.

Keywords: meta-subject orientation; meta-subject educational text; valuable, meaningful, active, reflexive text components; structural components of a meta-subject lesson.

Submitted 17.10.2022.